БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА и ЕПИГРАФИКА

21

СОФИЯ
2025

1892 - 1921 - 1948
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА

Главен редактор: Сергей Торбатов (България)
Секретар: Калина Йорданова (България)

Редакционна колегия: проф. д-р Диляна Ботева-Боянова (България), доц. д-р Юлия Цветкова (България), проф. д-р Женя Жекова (България), доц. д-р Методи Манов – НАИМ– БАН (България), доц. д-р Красимир Кръстев (България), гл. ас. д-р Игор Лазаренко (България), гл. ас. д-р Светослав Йорданов (България), гл. ас. д-р Стоян Михайлов (България), д-р Пантелис Харалампакис (България), гл. ас. д-р Георги Сенгалевич (България)

Редакционен съвет: Вернер Зайбт (Австрия), Жан-Клод Шейне (Франция), Мирена Славова (България), Димитър Драганов (България), Елена Столярик (САЩ), Христос Ставракос (Гърция), Владимир Пенчев (България), Емануел Петак (Румъния), Елена Степанова (Русия), Катерина Венедикова (България)

Представените за публикуване ръкописи се оценяват от рецензенти (peer review).
Авторите носят пълна отговорност за съдържанието на статиите, както и за неточностите и грешките в тях

Коректура на български език: Лилия Божилова
Езикова редакция на английски език: Методи Манов
Предпечат: Росица Кънева

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY AND EPIGRAPHY

Editor-in-Chief: Sergey Torbatov (Bulgaria)

Secretary: Kalina Yordanova (Bulgaria)

Editorial Board: Dilyana Boteva-Boyanova (Bulgaria), Julia Tzvetkova (Bulgaria), Zhenya Zhekova (Bulgaria), Igor Lazarenko (Bulgaria), Krasimir Krastev (Bulgaria), Metodi Manov(Bulgaria), Svetoslav Yordanov (Bulgaria), Stoyan Mihaylov (Bulgaria), Pantelis Charalampakis (Bulgaria), Georgi Sengalevich (Bulgaria)

Editorial Advisory Board: Werner Seibt (Austria); Jean-Claude Cheynet (France), Mirena Slavova (Bulgaria), Dimitar Draganov (Bulgaria) , Elena Stolyarik (USA), Christos Stavrakos (Greece), Vladimir Penchev (Bulgaria), Emanuel Petac (Romania), Elena Stepanova (Russia), Katerina Venedikova (Bulgaria)

The manuscripts presented for publication are evaluated by peer review.
The content of each article is the *sole responsibility of the authors involved*, as well as any inaccuracies and mistakes

Bulgarian language proofreader: Lilia Bozhilova
English language proofreader: Metodi Manov
Layout: Rositsa Kaneva

© НАИМ – БАН, издател

Адрес на редакцията: Национален археологически институт с музей
ул. „Съборна“ № 2, София 1000; главен редактор: numsfr_epig@abv.bg
Contact/Address: National Archaeological Institute with Museum
2 Saborna Str., BG – 1000 Sofia; Editor-in-Chief: numsfr_epig@abv.bg

Печатница: BULGED

ISSN 1312-5532 (print)
ISSN 2603-3275 (online)

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY WITH MUSEUM

NUMISMATICS, SIGILLOGRAPHY and EPIGRAPHY

21

SOFIA
2025

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА И ЕПИГРАФИКА е онлайн и печатно ежегодно издание от Националния археологически институт с музей – Българска академия на науките (НАИМ) със свободен онлайн достъп. **Всяка статия бива преглеждана през двама анонимни рецензенти.** Всеки от томовете е посветен на научни статии и приноси за монети, монетни съкровища, печати, монетовидни и епиграфски артефакти от различни музейни фондове, от обществени и частни колекции в България и чужбина, както и от археологически разкопки. На страниците на списанието могат да се намерят и тематични, аналитични и дискусионни трудове в областта на нумизматиката, сфрагистиката и епиграфиката от различни исторически периоди, както и мястото им в областта на археологията и писмените извори.Високият редакционен контрол при подбора и подготовката на публикациите е гарантиран от нашата редакционна процедура – статиите се рецензират от специалисти, добре запознати с обсъжданите теми.

УКАЗАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

Ръкописи:

Приемат се материали, които не са публикувани (или дадени за печат) в друго издание.

Като ежегодно списание срокът за премане на ститии за предстоящ брой е до 31 май.

Публикациите трябва да съдържат: **заглавие, автор/и, афилиация (на български и на английски), ключови думи (на английски), текст, списък с цитираната литература, илюстрации, опис на илюстрациите (на български или на английски), резюме (на български или на английски).** Стремежът ни е да поддържаме двуезичен стандарт – приемат се статии на български и на английски език, като всеки от публикуваните материали трябва да бъде придружен от резюме на езика алтернативен на основния език на статията. Например, ако основният текст е на български език– абстрактът, резюмето и ключовите думи и трябвало да са на английски език.

Илюстрации:

1. Чертежите и рисунките ще са в текстово тяло и трябва да бъдат съобразени с наборно поле (120×200 мм).

2. Снимки: Изискват се високо качествени цветни изображения. Посочват се номера на образа и ориентацията му, ако има нужда. Образите трябва да бъдат с реална (оптическа) резолюция не по-малка от 300 точки на инч (300 dpi). Приемат се само следните файлови формати за образите: .jpg, .tif, .eps, .psd.

NUMISMATICS, SIGILLIOGRAHY AND EPIGRAPHY is open - access online and print journal rigorously published by NAIM – BAS annually. Each article is double blind peer-reviewed. Each of the volumes is dedicated to scientific articles and contributions about coins, coin hoards, seals, coin-like and epigraphic artifacts from the depots of public and private collections in Bulgaria and abroad, as well as from archaeological excavations. The journal pages are available also for thematic, debatable and discussion works in the field of Numismatics, Sphragistics and Epigraphy from different historic periods, and their place in the field of archaeology and written sources.High-standard editorial control in the selection and preparation of publications is guaranteed by our editorial procedure – papers are peer-reviewed by specialists, well-acquainted with the discussed topics.Our goal is to maintain a bilingual standard – papers in Bulgarian and in English are accepted and each of the published materials should be accompanied by a summary in the language alternative to the main language of the article.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Manuscripts:

We accept works that have not been published or given to print to another edition.

As an annual journal our submission schedule is 31st May.

Each of the published articles should be including**: an title, author(s), affiliation (in Bulgarian and English), keywords (in English), text, list of cited literature, illustrations, list of illustrations (in Bulgarian or English), abstract (in Bulgarian or English). All papers go through a blind peer-review process.**

Style:

Please, follow these notes: (i) Use British-English spelling. For the spelling of ancient places, ancient authors, gods, heroes, etc., follow The Oxford Classical Dictionary (2nd or 3rd edition).

Illustrations:

1. All the plans and drawings are inserted into the text and should fit the margins of 120×200 mm.

2. Photographs: High-quality color images are required. Indicate the image number and orientation, if necessary. Images must have a real (optical) resolution of at least 300 dots per inch (300 dpi). Only the following file formats are accepted for images: .jpg, .tif, .eps, .psd

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENTS

НУМИЗМАТИКА
NUMISMATICS

Методи МАНОВ 1
Нови тетрадрахми на Аполония Понтика с имена на непознати магистрати
Metodi MANOV
New Tetradrachms of Apollonia Pontica with Names of Unknown Magistrates

Върбин ВЪРБАНОВ 15
Имитации на сребърни монети на Филип III Аридей от фонда на НАИМ – БАН
Varbin VARBANOV
Imitations of Silver Coins of Philip III Arrhidaeus from the NAIM – BAS Fund

Gabriel Mircea TALMAȚCHI 31
The Fate of the Archaeological Artifacts from Underwater Research in Romania in the Third Quarter of the 20th Century: A Possible Coin Hoard from Callatis and its Historical Significance
Габриел Мирча ТАЛМАЦКИ
Съдбата на археологическите артефакти от подводни археологически проучвания в Румъния през третата етвърт на XX век: едно възможно монетно съкровище от Калатис и неговото историческо значение

Kalin CHAKAROV 49
A Recently Archaeologically Excavated 3rd Century *Denarii* Coin Hoard from Pavlikeni, North Bulgaria (Ancient Lower Moesia)
Калин ЧАКЪРОВ
Новооткрита находка от денарии от III век от археологически разкопки в гр. Павликени, Северна България (Антична Долна Мизия)

Светлана ГАНЧЕВА 73
Липсващата част от една монетна находка, открита в Силистра
Svetlana GANCHEVA
The Missing Part of A Coin Hoard Discovered in Silistra

Николай ДИМИТРОВ 87
Римски и късноантични монети от крепост Боженишки Урвич
Nikolay DIMITROV
Roman and Late Antique Coins from the Bozhenishki Urvich Fortress

Владимир ОВЧАРОВ 123
Неописан монограм, гравиран върху медни монети на Цар Йоан Срацимир (1352/55–1396) от вариант на тип VII По К. Дочев, 2009
Vladimir OVCHAROV
An Undescribed Monogram Engraved on Copper Coins of Tsar John Sratsimir (1352/55 – 1396) of a Variant of Type VII after K. Dochev, 2009

Тенчо ПОПОВ 129
Византийски нискотегловни сребърни монети от 70-те и 80-те години на XIV в. във Византия
Tencho POPOV
Byzantine Low-Weight Silver Coins from the 70s and 80s of the 14th Century

Владимир ПЕНЧЕВ 143
Средновековни монети на унгарски крале от фонда на Националния исторически музей – София
Vladimir PENCHEV
Medieval Coins of Hungarian Kings from the Fund of the National History Museum – Sofia

Владимир ПЕНЧЕВ 155
Колективна находка с билонови полски и пруски монети с номинална стойност от 18 гроша от петдесетте години на XVIII век, намерена в Хасково
Vladimir PENCHEV
Coin Hoard of Billon Polish and Prussian Coins with a Nominal Value of 18 Groschen, from The Fifties of the 18th Century, Found in Haskovo

Христо КУЗОВ, Невян МИТЕВ 163
Османски монети, открити при археологически теренни проучвания в тр. Девня
Christo KOUZOV, Nevyan MITEV
Ottoman Coins Discovered During Archaeological Field Research in the Town of Devnya

Николай МАРКОВ 173
За монетното название „бодка“
Nikolay MARKOV
About the Coin Name “Bodka”

СФРАГИСТИКА
SIGILLIOGRAPHY

Sergey TORBATOV 187
Lead Trade Sealings from *Anchialus*
Сергей ТОРБАТОВ
Оловни търговски пломби от Анхиало

Kalin CHAKAROV 213
Roman and Late Roman Lead Tesserae from *Nicopolis ad Istrum*
Калин ЧАКЪРОВ
Римски и късноримски оловни тесери от Никополис Ад Иструм

Oleg ALEXANDROV, Simeon STANCHEV 243
Lead Commercial Sealing from *Kovachevsko Kale*
Олег АЛЕКСАНДРОВ, Симеон СТАНЧЕВ
Оловна търговска пломба от „Ковачевско Кале“

Владимир ПЕНЧЕВ 251
Два византийски моливдовула и една номизма хистаменон, произхождащи от околностите на Велики Преслав
Vladimir PENCHEV
Two Byzantine *Molybdobullae* and One *Nomisma Histamenon*, Originating from the Vicinity of Veliki Preslav

Женя ЖЕКОВА, Андрей АЛАДЖОВ, Станимир СТОЙЧЕВ 261
Печат на Петър, велик куратор на архонта на България от околностите на Плиска
Zhenya ZHEKOVA, Andrey ALADZHOV, Stanimir STOYCHEV
Lead Seal of Peter, Megas Kourator of the Archon of Bulgaria from the Vicinities of Pliska

ЕПИГРАФИКА
EPIGRAPHY

Ася ЕНГОВАТОВА, Александър АВДЕЕВ 283
Гробът на Иван Андреевич Бутурлин в Троице-Сергиевата лавра: към въпроса за датата на екзекуцията и посмъртната съдба на изпадналия в немилост
Asya ENGOVATOVA, Alexander AVDEEV
Burial of Ivan Andreevich Buturlin in the Trinity-Sergius Lavra: Towards the Question of the Date of Execution and the Posthumous Fate of the Disgraced Man

РАЗНИ
VARIA

Милияна КАЙМАКАМОВА 297
Нов приносен труд за историята на средновековна София (IV – XIV век): Дочка Владимирова- Аладжова. Сердика през VI – VII век. Парично обращение, тежести, печати. – разкопки и проучвания, 47. София, 2022 г. ISSN 2683-0833 (online); ISSN 0205-0722 (print); ISBN 978-619-254-011-1 (print); ISBN 978-619-254-012-8 (online), София 2022

ГРОБЪТ НА ИВАН АНДРЕЕВИЧ БУТУРЛИН В ТРОИЦЕ-СЕРГИЕВАТА ЛАВРА: КЪМ ВЪПРОСА ЗА ДАТАТА НА ЕКЗЕКУЦИЯТА И ПОСМЪРНАТА СЪДБА НА ИЗПАДНАЛИЯ В НЕМИЛОСТ[1]

Ася ЕНГОВАТОВА*, Александър АВДЕЕВ**

** Институт по археология към РАН, Москва, Руска федерация, 117292, ул. Дмитрий Улянов, 19; engov@mail.ru. ORCID: 0000-0003-3109-2764*
***Православен Свето-Тихоновски хуманитарен университет, Москва 1171854, ул. Новокузнецкая 23Б, Санкт Петербургски институт по история на Руската академия на науките, Санкт Петербург 197110, ул. Петрозаводская 7, Руска Федерация; avdey57@ mail.ru*

ABSTRACT

The paper, written within the framework of the scientific project "Corpus Inscriptionum Rossicarum", is devoted to the publication of a white stone tombstone with an epitaph to Ivan Andreevich Buturlin. The monument was found *in situ* in 2007 during archaeological observations in the Trinity Lavra of St. Sergius to the east of the southern porch of the Dormition Cathedral. Under the slab was partially cleared the undisturbed burial of an adult male, whose fifth cervical vertebrae had been chopped, and all the teeth on the lower jaw and the front teeth on the upper jaw had been knocked out approximately three months before his death. The epitaph made it possible to identify the discovered remains with the Bolyar Ivan Andreyevich Buturlin, who was executed on a case of 'treason' against the Archbishop of Novgorod Leonid, and to establish that he was executed on 22 October 1575, which was unknown from other sources. Thus, the epitaph under study together with archaeological, annalistic, hagiographic, and commemorative sources provides, important material for understanding the events of the internal political history of Russia in the last decade of Ivan the Terrible's reign.

Keywords: Epigraphy of Moscow Russia, Corpus Inscriptionum Rossicarum,

[1] Статията е написана в рамките на научния проект „Corpus Inscriptionum Rossicarum / Свод русских надписей", реализиран с подкрепата на ПСТГУ, Университета „Дмитрий Пожарски" и Лабораторията RSSDA. Научен ръководител на проекта е д.и.н. проф. А. Г. Авдеев, а технически ръководител Ю. М. Свойский. Електронен ресурс: https://www.cir.rssda.su/.

https://doi.org/10.53250/nse21.283-296

Trinity Sergius Lavra, archaeological excavations, necropolis, Buturlin, Ivan the Terrible's terror, posthumous fate, funeral culture.

Навремето академик С. Б. Веселовски заключи, че един от аспектите на многобройните екзекуции на Иван Грозни (1533 – 1584) е, че царят „в съответствие със собствените си представи и представите на съвременниците си за смъртта и отвъдния живот е прибягвал съзнателно и умишлено до крайни мерки", лишавайки екзекутираните от погребение и посмъртно възпоменание, подобаващи на християните (Веселовски 1963, 334 – 335). А. А. Буличев абсолютизира тази хипотеза, като приравнява осакатените тела на жертвите на терора на Иван Грозни, лишени от християнско погребение, към трупове на „заложници" (Буличев, 2005), което предизвиква критики (Йерусалимски 2009, 361 – 390; Шокарев 2020, 457 – 459). Този въпрос може да бъде решен въз основа на цялостен анализ на изворите, включително археологическите и епиграфски данни. Пример за подобно решение е погребението на Иван Андреевич Бутурлин със запазена *in situ* надгробна плоча, открито и частично проучено по време на археологически наблюдения през 2007 г. в Троице-Сергиевата лавра. Погребението, открито в сондаж 10, е разположено на 1 метър източно от южния портик на Успенската катедрала и на два метра южно от южната ѝ стена, на дълбочина 0,66 м от дневната повърхност (**обр. 1**). Към настоящия момент това е единственият археологически проучен гроб на жертва на терора на Иван Грозни (Енговатова, Вишневски 2010, 158). То предоставя уникална възможност не само да се определи точното време на екзекуцията на болярина, но и позволява цялостно проучване, включващо археологически, антропологични, наративни, епиграфски и други извори, на проблема за посмъртната съдба на изпадналите в царска немилост.

Над погребението е открита горната част на трапецовидна надгробна плоча от бял камък с врязана епитафия за И. А. Бутурлин. Паметникът е счупен на три фрагмента (**обр. 2**). От трите страни на горната му част е гравиран преплетен орнамент от три навивки. Под него е издълбана полурозета, отделена от орнамента с дълбоко врязване. Розетата е запълнена с пет възела от преплетен орнамент от три навивки. В центъра на розетата е изобразено т. нар. „колело на Зегнер" с дъги, завити по посока на движението на слънцето. Орнаментът е отделен от епиграфското поле с дълбоко врязване. Страниците на надгробната плоча не са декорирани. По повърхността на паметника има отчупи.

Върху горната част на плочата е издълбана следната епитафия (CIR1032)[2]:

[2] Документирано на 27.06.2019 г., код на документацията OG1210, код на надписа CIR1032. Оператори на документирането: Юрий Свойский, Екатерина Романенко,

Обр. 1. Троице-Сергиева лавра. Успенска катедрала. Поглед от югоизток. Фото: Г. Гросман, 1958 г. Стрелката показва участъка от некропола, където е бил открит гробът на И. А. Бутурлин.
Източник: https://sobory.ru/photo/350057
Fig. 1. The Trinity-St. Sergius Lavra. Assumption Cathedral. View from the southeast. Photo by G. Grosman, 1958. The arrow points to the area of the necropolis where the burial of I.A. Buturlin was found.
Source: https://sobory.ru/photo/350057

Обр. 2. CIR1032. 22 октомври 1575 г. Надгробна плоча от бял камък с епитафия на И. А. Бутурлин. Триизмерен полигонален модел: **А**. Повърхност на модела с наложена фотографска текстура (схема T); **Б**. Подобряване на четивността на надписа с инструменти за математическа визуализация на релефа на повърхността спрямо условна „нулева" плоскост (схема G).
Fig. 2. CIR1032. 22 October 1575. White-stone tombstone with epitaph to I.A. Buturlin. Three-dimensional polygonal model. **A**. Model surface with superimposed photographic texture (scheme T). **B**. Improvement of readability of the inscription by tools of mathematical visualisation of the relief of the surface relative to the conditional 'zero' plane (scheme G).

лѣта ҂ѕ҃ (клеймо) пд҃ мца҃
ѡ҃ктбр҃а в҃ кв҃ дн҃ь на памѧ҃
сѣ҃ты҃ сем҃ѡ҃ ѡ҃трокъ и҃же во
ф҃есе престависѧ р҃а҃
[Божи]҃ и҃ванъ ѻ҃дреѣви҃ч
[во иноцех Иона Бут] ѹ҆рлинъ (vac)

Практическа транскрипция: През годината 7084 [1575], в 22-ия ден на месец октомври, (в деня) на паметта на светите седем отроци от Ефес, представи се раб [Божи] Иван Ондреевич [монах Йона Бут] урлин.

Роман Барков, Мария Андреева, Денис Кологривов, Антон Клейменов. Автори на описанието: Александър Авдеев, Олга Радеева. Предварителна публикация: Енговатова, Вишневски. 2010, 158, № 13, с транскрипция на църковнославянски шрифт, без приложена снимка.

Обосновка за реконструкцията: В Синодика на изпадналите в немилост и в Кормовая книга на Псковско-Печорския манастир монашеското име на И. А. Бутурлин е посочено като Йона (Скринников 1992, 544; Апухтин 1914, 12), което би могло да е било отбелязано в изгубената част от ред 6 и което не противоречи на размера на лакуната.

Палеографски коментар. Висококачествен епиграфски полуунциал. Няма разделяне на думи. Неправилни диакритики. Буквата ѳ е изписана по два начина: с повдигнат език, прикрепен към тялото на буквата (ред 4), и с език във формата на дъга, изолиран от тялото на буквата (ред 4, 5). Буквата ѡ (ред 2, 3) е съставена от две дъги, обърнати една към друга и свързани с хоризонтална напречна греда. „Монограмно“ изписване на буквите: в думата „**памѧ**“ (ред 2) буквата а е вписана между вертикалните хасти на буквата м. Буквата з в обозначението за седем [хиляди] (ред 1) е съставена от две несвързващи се дъги. Горната дъга има полукръгла извивка с удебеляване в горния край. Извитият знак за хиляда е продължение на горната извивка. Наклонените наляво насечки са успоредни една на друга. Долната извивка има формата на заоблен сърп с права дръжка. Аналози: CIR0557 (1584), CIR0661 (1584), CIR0076 (1586).

Лигатури: ред 1 – мц в думата „**памѧ**“; ред 2 – **тѣ** в думата „**ѡтѣцѧ**“, нь в думата „**дн҃ь**“, думата „на“, ам в думата „**памѧ**“; ред 3 – ми в думата „**семи**“, тр в думата „**ѡтроцѣ**“; ред 4 – пр в думата „**престависѧ**“; ред 5 – ив и ан в думата „**иванъ**“.

Суспенсия: **ѯзпд҃** (ред 1).

Контракции: **памѧ** (ред 1), **дн҃ь** (ред 2), **сн҃ы** (ред 3).

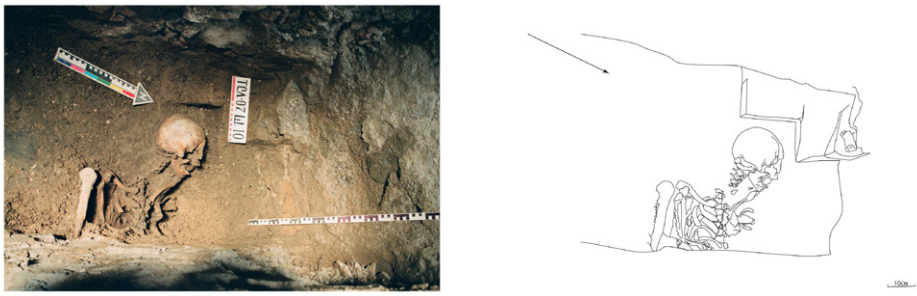
Форматиране на окончания на редове с помощта на разширени букви и буквени съкращения: **памѧ** (ред 2), **рд҃** (ред 4), **ѡдрѣевн҃** (ред 5).

Форматиране на окончания на думи с помощта на разширени букви: **сн҃ы** (ред 3), [Божи]**̑** (ред 5).

Палеографските характеристики показват, че надписът вероятно е изготвен в средата на 80-те години на XVI век, след смъртта на Иван Грозни.

Под плочата се е намирало непокътнато погребение на възрастен мъж, чийто пети шиен прешлен е бил пресечен, а шийните прешлени при черепа са били на 7 см от гръбначния стълб (**обр. 3**). Известно е, че И. А. Бутурлин е бил екзекутиран през 1575 г. по делото за т. нар. „държавна измяна“ на новгородския архиепископ Леонид. Причините за многобройните изпадания в немилост по това дело, „разследването“ и установения по време на него кръг от „предатели“, подложени на смъртно наказание, са подробно анализирани от Р. Г. Скринников (Скрынников 1992, 492–497).

Обхватът на изворите, съобщаващи за екзекуциите от 1575 г.,

А **Б**

Обр. 3. Троице-Сергиева лавра. Разкопки през 2007 г. Сондаж 10. Гроб на И. А. Бутурлин: **А**. Фотозаснемане; **Б**. План на сондажа.
Fig. 3. The Trinity-Sergius Lavra. Excavations in 2007. Sondage 10. Burial of I.A. Buturlin: **A**. Photograph. **B**. Plan of the sondage.

обаче е доста ограничен, а хронологията им е относителна. Един от първите, които съобщават за масовото убийство на Бутурлините, които са били „светли мъже в семействата си“, е княз Андрей Михайлович Курбски в своята „История на делата на великия княз Московски“, но той не посочва точната дата на екзекуциите и само изброява имената на Бутурлините, екзекутирани през годините на опричнината (Курбский 2015, 164 и коментар на с. 241 – 242 и 757). Московският летописец, описващ събития до 1600 г., включва информация за масова екзекуция по „делото“ на архиепископ Леонид след зимната Казанска кампания (Московский летописец 1978, 226). Компилативният Пискарьовски летописец, завършен след 1615 г., съобщава за същите екзекуции, извършени след сватбата на царския син Фьодор Йоанович (януари или февруари 1575 г.), (Пискаревский летописец 1978, 192).

Според летописците става въпрос за масова екзекуция, извършена в един и същ ден на площада пред Успенската катедрала на Московския Кремъл. Към неточностите в изворите Р. Г. Скринников причислява и съобщението за екзекуцията на новгородския архиепископ Леонид: след мъчения, дори без да бъде лишаван от сан, той е осъден на смърт, която Иван Грозни заменя с вечно заточение. Според някои извори владиката умира, окован във вериги, на 20 септември 1575 г. (Скрынников 1992, 492), докато според други, помалко надеждни, той бил зашит в меча кожа и преследван от кучета (Псковская 3-я летопись 2000, 262).

Много от екзекутираните по „делото на архиепископ Леонид“ по-късно са включени в отделен списък в Синодика на изпадналите в немилост. Името на И. А. Бутурлин е второ в него (списъкът започва с княз Пьотр Андреевич Куракин) и за разлика от летопи-

сците той е споменат с монашеското име Йона, както е в „Кормовая книга“ на Псковско-Печорския манастир (Скрынников 1992, 544; Апухтин 1914, 12). В Синодика на изпадналите в немилост се посочва още, че боляринът е екзекутиран „със сина си и дъщеря си“ – факт, неизвестен на летописците. В два генеалогични списъка на рода Бутурлини, представени през март – април 1682 г. в Камарата по генеалогични дела, И. А. Бутурлин обаче е вписан със светско име и е представен като бездетен. Само в един от тях, съставен от Василий Бутурлин, името му се споменава с характерния послепис „убит“ (Родословные росписи 2021, 181, 184). Известно е, че разследването по „държавната измяна“ на архиепископ Леонид започва през лятото на 1575 г. и много от арестуваните, включително самият епископ, са измъчвани. И. А. Бутурлин е един от първите арестувани не по-късно от август 1575 г. Както показват останките му, той също е бил измъчван: всички зъби на долната челюст и предните зъби на горната челюст на починалия са избити приблизително три месеца преди смъртта му.

Р. Г. Скрынников въз основа на Синодика на изпадналите в немилост пише, че екзекуциите на „съучастниците“ на архиепископ Леонид са се извършвали на няколко етапа от началото на август до късната есен на 1575 г. За да изясни хронологията им, изследователят използва „Поменалната книга на царските предци“, съставена в Московския Новоспаски манастир, в която е посочена датата на смъртта на столника Протасий Василевич Юриев – 24 октомври 1575 г. (Авдеев, Станюкович 2005, 222, 225). Изгубеният надгробен паметник на брата на И. А. Бутурлин, Дмитрий, погребан след екзекуцията в Троице-Сергиевия манастир, е съобщил за смъртта му на 27 ноември същата година ([Леонид (Кавелин), архим.] 1880, 27, № 257).

Епитафията на И. А. Бутурлин, която посочва точната дата на екзекуцията му – 22 октомври, се потвърждава от посочения в надписа ден на възпоменанието на Седемте ефески отроци, който се пада на този ден, което ни позволява да уточним заключенията на Р. Г. Скрынников. Тази дата обаче се опровергава от запис в Кормовая книга на Псковско-Печьорския манастир, според която поменът „за смъртта“ на И. А. Бутурлин (с монашеско име Йона) се извършил в този манастир на 19 ноември (Апухтин 1914, 12). Най-вероятно тук е посочена датата на дарението на И. А. Бутурлин, което той е направил още приживе. В Дарителската книга на Троице-Сергиевия манастир обаче няма дарения от болярина въпреки факта, че негови роднини са били дарители на манастира както преди, така и след екзекуцията му. Възможно е И. А. Бутурлин да се е замонашил в друг манастир, разположен, подобно на Псковско-Печорския, вероятно далеч от Москва, което обаче не е спасило болярина.

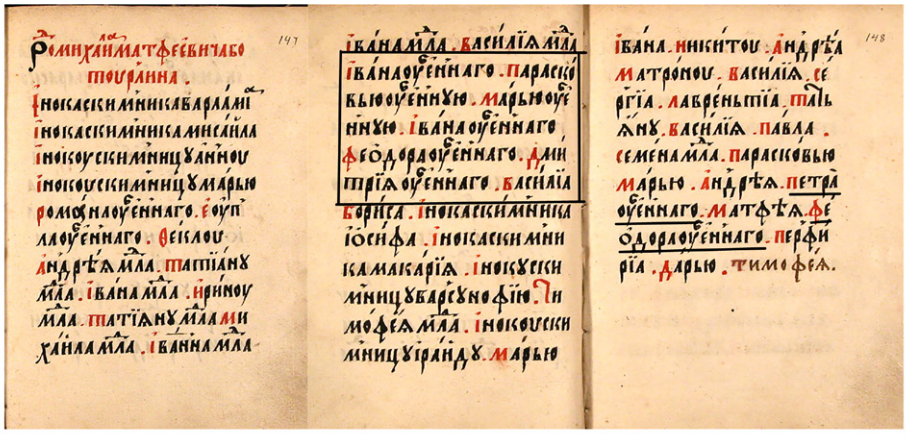
От датата в епитафията можем да заключим, че екзекуциите на обвинените по делото за „държавна измяна“ на архиепископ Леонид са започнали скоро след смъртта на главния подсъдим, който е починал на 20 октомври 1575 г. и са продължили до края на ноември, което показва неточност, допусната от летописците.

И. А. Бутурлин е един от първите екзекутирани. Погребението и надгробната плоча на болярина ни въвеждат в кръга от представи за посмъртната съдба на човека и неговата душа, често срещани в Московска Рус (за повече подробности вж.: Авдеев 2020, 7–77). За най-важни от тях са били считани видовете смърт, които са позволявали погребение в църковен или манастирски некропол и редовен църковен помен, което би могло да облекчи съдбата на душата в отвъдния живот.

Въпреки факта, че според тези представи екзекуцията на И. А. Бутурлин се е смятала за „необходима“ (в този случай насилствена) смърт, в епитафията тя е определена като смърт „с цялото християнско благочестие“, както се вижда от формулата за блага смърт – „престави се раб Божий“. Същата формула се среща и в епитафиите на други жертви на терора на Иван Грозни – св. Корнилий Псковско-Печорски (CIR0410) и княз И. И. Кубенской (Гиршберг 1960, 28, № 42), както и в записа за датата на смъртта на П. В. Юриев в „Поменалната книга на царските предци“.

Благата кончина не попречила погребението да бъде извършено в гробище и останките на болярина, както и на екзекутирания му брат Дмитрий, който бил замесен в същото „дело“, намерили последното си място за почивка в некропола на Троице-Сергиевата лавра, един от най-почитаните манастири в Русия. В същото време братята не били единствените жертви на екзекуции, погребани тук: келерът Адриан Ангелов и монахът Дорофей Курцов, станали жертва на опричнинските репресии, също били погребани в този некропол ([Леонид (Кавелин), архим.] 1880, 35, № 365; 72, № 789). С. Ю. Шокарев посочва още няколко екзекутирани, намерили последното си място за покой в този манастир по различно време (Шокарев 2019, 328).

Благата кончина осигурявала и редовен църковен помен на починалите. Името на И. А. Бутурлин е вписано в Кормовая книга на Псковско-Печорския манастир, както и в Синодика на изпадналите в немилост, съставен през последната година от царуването на Иван Грозни. Отговорността за редовното почитане на болярина падала и върху неговите роднини. Името му по всяка вероятност е било вписано в Синодика на Троице-Сергиевия манастир в общия семеен списък на Бутурлини, съставен от Михаил Матвеевич Бутурлин, внук на болярина (Синодик Троице-Сергиева монастыря, л. 147 об.) (**обр. 4**). Долната дата на този списък се определя от дарението, на-

Обр. 4. Синодик на Троице-Сергиевия манастир, XVII в. Л., 147 – 148. Поменален запис на рода Бутурлини. В рамка са обозначени членовете на рода, екзекутирани от Иван Грозни през есента на 1575 г., а с подчертаване — членовете на рода, загинали в битката при Тарки в 1605 г.
Fig. 4. Synodicon of the Trinity-Sergius Monastery, 17th c., pag. 147 – 148. Funeral record of the Buturlin family. Members of the family executed by Ivan the Terrible in the autumn of 1575 are marked within a frame, while members of the family killed in 1605 at the battle of Tarki are underlined.

правено от М. М. Бутурлин от името на неговия втори братовчед Пьотр Иванович на 7 февруари 1626 г. Горната дата е обозначена с името Тимофей Федорович Бутурлин, което завършва списъка и е вписано с различен почерк. По всяка вероятност този запис е синхронен с дарението на вдовицата на Т. Ф. Бутурлин, направено за съпруга ѝ през октомври 1651 г. (Вкладная книга 1987, 113, 114).

Поменалният списък съдържа 50 имена, сред които от 17-о до 22-ро място са посочени Иван Убитият, Параскева Убитата, Маря Убитата, Иван Убитият, Фьодор Убитият, Дмитрий Убитият, а на 45-то и 47-о място – убитите Пьотр и Фьодор.

Според вече споменатия родов списък на Бутурлини, съставен от Василий Бутурлин, Пьотр и Фьодор сигурно се идентифицират с вторите братовчеди на М. М. Бутурлин, синовете на Иван Михайлович Бутурлин, загинал в Северен Кавказ в битката при Тарки през 1605 г. (Родословные росписи 2021, 181).

Имената на убитите, заемащи места от 17-о до 22-ро в поменалния списък, съвпадат с имената на екзекутираните през 1575 г. и съответно могат да бъдат идентифицирани с Иван и Дмитрий Андреевич Бутурлин (№ 17 и 22). Нещо повече, те са посочени в хронологичния ред на екзекуциите, а И. А. Бутурлин, както и в родовия списък, е записан като убит и под светското му име. С голяма вероятност (предвид позицията в списъка) Параскева може да бъде

идентифицирана със съпругата на И. А. Бутурлин, а Маря, Иван и Фьодор – с техните деца. Възможно е те да са починали от мъчения по време на „разследването“. Всичко това потвърждава идеята на С. Б. Веселовски за евентуалната непълнота на Синодика на изпадналите в немилост и включването в него на „само тези, които са загинали директно от ръцете на палачите“ (Веселовски 1963, 342–345). По този начин, главният фигурант в „делото“ от 1575 г. – архиепископ Леонид, не е включен.

Що се отнася до отношението на родните към съдбата на И. А. Бутурлин, то може ясно да се проследи в самата епитафия. В нея, вместо деня на паметта на мъченик Аверкий, архиепископ на Хиерапол, който се пада на този ден и обикновено се среща върху надгробни плочи (Беркович, Егоров 2017, 115–116, № MI–1, Москва, църква „Максим Изповедник“, първа четвърт на XVII век, с погрешно отнасяне на паметта към 20 октомври; CIR1172, Троице-Сергиев монастырь, 1696 г.), е посочен денят на паметта на Седемте ефески отроци. Причините за това заместване стават ясни при сравняване на летописното съобщение с текста за мъченичеството на тези светци, който е включен във Великите четиминеи на св. митрополит Макарий. Така Московският летописец съобщава, че Иван Грозни „екзекутирал Новгородския архиепископ Леонид, чудовския архимандрит Евтимий, хвърлил във водата архангелския протойерей Иван, болярина княз Пьотр Андреевич Куракин, столника Протасий Василевич Юриев, околничите Иван Андреевич Бутурлин, Никита Василевич Бороздин и дворяните на княз Григорий Мещерски, а дяконите Семьон Мишурин и Дружина Володимеров били екзекутирани на площада под звъна на камбаните. И ограбил Никита Романович“ (Московский летописец 1978, 226). Пискарьовският летописец отбелязва, че на този ден на площада пред Успенската катедрала на Московския Кремъл били екзекутирани „болярина княз Пьотр Куракин, Протасий Юриев, епископът новгородски, протоиерея архангелски, Иван Бутурлин, Никита Бороздин, архимандрит чудовски [и] много други били екзекутирани; а главите им били носени из дворовете на Мстиславски княз Иван, митрополита Иван Шереметев, при Андрей Щелкалов и други“ (Пискаревский летописец 1978, 192). Скрит агиографски паралел с този текст, очевидно известен на родните на И. А. Бутурлин, дава известието за мъченичеството на Седемте отрока в описанието на масовата екзекуция на ефеските християни, състояла се в присъствието на император Деций: „кръвта се стичала от телата им на земята и телата на светците били окачени по стените на града, а главите им били нанизани на копия и поставени пред градските порти“. Останките на екзекутираните били пренесени в пещера и „покрити с камъни, и не по тяхна воля, а за да бъдат там

телата на светите мъченици и костите им да бъдат неподвижни, тъй като останките им били за възвестяване на явяването в деня на Възкресението Господне“ (Мучение 1880, 1774, 1780). Паралелите между избрания в епитафията на И. А. Бутурлин ден на възпоменание на Седемте ефески отрока, тяхното мъченичество и летописния разказ за масовата екзекуция са съвсем прозрачни.

По този начин изследваната епитафия в съчетание с археологическите, летописни, агиографски и възпоменателни извори предоставя важен материал за разбиране на събитията от вътрешнополитическата история на Русия през последното десетилетие от царуването на Иван Грозни.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Авдеев 2020: А.Г. Авдеев. Регулирование захоронений на некрополях Московской Руси: правила, нормы, обычаи, суеверия. – В: Вестник Университета Дмитрия Пожарского № 4 (20): Мемориальная культура Московской Руси, 7 – 77 [A.G. Avdeev. Regulirovanie zahoronenij na nekropolyah Moskovskoj Rusi: pravila, normy, obychai, sueveriya. – In: Vestnik Universiteta Dmitriya Pozharskogo. 2020. № 4 (20): Memorial'naya kul'tura Moskovskoj Rusi, 7 – 77].

Авдеев, Станюкович 2005: А.Г. Авдеев, А.К. Станюкович. Новоспасский помянник в списках XVIII–XIX вв. – В: Станюкович, А.К., Звягин, В.Н., Черносвитов, П.Ю., Елкина, И.И., Авдеев, А.Г. Усыпальница дома Романовых в Московском Новоспасском монастыре / А.К. Станюкович, В.Н. Звягин (ред.). Кострома, 221 – 226. [A.G. Avdeev, A.K. Stanyukovich. Novospasskij pomyannik v spiskakh 18–19 vv. – In: A.K. Stanyukovich, V.N. Zvyagin, P.Yu. Chernosvitov, I.I. Elkina, A.G. Avdeev. Usypal'nica doma Romanovyh v Moskovskom Novospasskom monastyre / A.K. Stanyukovich, V.N. Zvyagin (eds.). Kostroma, 2005 221 – 226].

Апухтин 1914: В.Р. Апухтин. Псково-Печерский Успенский монастырь и его вкладная книга 1558 г.: краткий исторический очерк. Москва, 1914 [V.R. Apukhtin. Pskovo-Pecherskij Uspenskij monastyr' i ego vkladnaya kniga 1558 g.: kratkij istoricheskij ocherk. Moskva, 1914].

Беркович, Егоров 2017: В.А. Беркович, К.А. Егоров. Московское белокаменное надгробие. Каталог. Москва, 2017 [V.A. Berkovich, K.A. Egorov. Moskovskoe belokamennoe nadgrobie. Katalog. Moskva, 2017].

Булычев 2005: А.А. Булычев. Между святыми и демонами. Заметки о посмертной судьбе опальных царя Ивана Грозного. Москва, 2005 [A.A. Bulychev. Mezhdu svyatymi i demonami. Zametki o posmertnoj sud'be opal'nyh tsarya Ivana Groznogo. Moskva, 2005]

Веселовский 1963: С.Б. Веселовский. Исследования по истории опричнины. Москва, 1963. [S.B. Veselovsky. Issledovaniya po istorii oprichniny. Moskva, 1963].

Вкладная книга 1987: Вкладная книга Троице-Сергиева монастыря / Изд. подг. Е.Н. Клитина, Т.В. Манушина, Т.В. Николаева. Москва, 1987 [Vkladnaya kniga Troitse-Sergieva monastyrya / E.N. Klitina, T.V. Manushina, T.V. Nikolaeva (izd.). Moskva, 1987].

Гиршберг 1960: В.Б. Гиршберг. Материалы для свода надписей на каменных плитах Москвы и Подмосковья XIV – XVII вв. Ч. I: Надписи XIV – XVI вв. – В: Нумизматика и эпиграфика. 1960. Вып. I, 3 – 66 [V.B. Girshberg, Materialy

dlya svoda nadpisej na kamennyh plitah Moskvy i Podmoskov'ya 14 – 17 vv. Ch. 1: Nadpisi 14 – 16 vv. – In: Numizmatika i epigrafika. 1960. Vyp. 1, 3 – 66].

Ерусалимский 2009: К.Ю. Ерусалимский. Между канонизированными и демонизированными: Казни Ивана Грозного в культурно-исторической интерпретации (размышления над книгой А.А. Булычева). В: Одиссей. Человек в истории – 2009 21: Путешествие как историко-культурный феномен / С.В. Лучицкая (ред). Москва, 2008, 361 – 390 [K.Yu. Yerusalimsky. Mezhdu kanonizirovannymi i demonizirovannymi: Kazni Ivana Groznogo v kul'turno-istoricheskoj interpretacii (razmyshleniya nad knigoj A.A. Bulycheva). – In: Odissej. Chelovek v istorii – 2009 21: Puteshestvie kak istoriko-kul'turnyj fenomen / S.V. Luchitskaya (red). Moskva, 2008, 361 – 390].

Кормовая книга 1903: Кормовая книга Московского ставропигиального Новоспасского монастыря. Москва, 1903 [Kormovaya kniga Moskovskogo stavropigial'nogo Novospasskogo monastyrya. Moskva, 1903].

Курбский 2015: Андрей Курбский. История о делах великого князя Московского / Изд. подг. К.Ю. Ерусалимский / Пер. А.А. Алексеев. Москва, 2015 [Andrej Kurbsky. Istoriya o delakh velikogo knyazya Moskovskogo / K.Yu. Yerusalimsky (izd.), A.A. Alekseev (perevod). Moskva, 2015].

[Леонид (Кавелин), архим.] 1880: Список погребенных в Троицкой Сергиевой лавре от основания оной до 1880 года. Москва, 1880 [[Leonid (Kavelin), arkhim.] Spisok pogrebennyh v Troickoj Sergievoj lavre ot osnovaniya onoj do 1880 goda. Moskva, 1880].

Московский летописец 1978: Московский летописец. – В: Полное собрание русских летописей. Т. 34. Москва, 1978. 221 – 237 [Moskovsky letopisets. – In: Polnoe sobranie russkih letopisej. T. 34. Moskva, 1978, 221 – 237].

Мучение 1880: Мучение седми отрок Ефесских. – В: Великие Минеи Четьи. Октябрь. Дни 19 – 31. Санкт-Петербург, 1880. 1773 – 1793 [Muchenie sedmi otrok Efesskikh – In: Velikie Minei Chet'i. Oktyabr'. Dni 19 – 31. Sankt- Peterburg, 1880, 1773 – 1793].

Пискаревский летописец 1978: Пискаревский летописец. – В: Полное собрание русских летописей. Т. 34. Москва, 1978, 31 – 220 [Piskarevsky letopisec. – In: Polnoe sobranie russkih letopisej. T. 34. Moskva, 1978, 31 – 220].

Псковская 3-я летопись 2000: Псковская 3-я летопись. – В: Полное собрание русских летописей. Т. V. Ч. 2. Москва, 2000, 251 – 290 [Pskovskaya 3-ya letopis'. – In: Polnoe sobranie russkih letopisej. T. 5. Ch. 2. Moskva, 2000, 251 – 290].

Родословные росписи 2021: Родословные росписи, поданные в Палату родословных дел в конце XVII в.: провинциальное служилое дворянство (Великий Новгород) / Публ. Л.Е. Шабаева. – В: Российская генеалогия. Научный альманах. Вып. 9 / А.В. Матисон (отв. ред.). Москва, 2021, 177 – 290 [Rodoslovnye rospisi, podannye v Palatu rodoslovnyh del v konce 17 v.: provincial'noe sluzhiloe dvoryanstvo (Velikij Novgorod) / L.E. Shabaev (publ.). - In: Rossijskaya genealogiya. Nauchnyj al'manakh. Vyp. 9 [A.V. Matison (otv. red.). Moskva, 2021, 177 – 290].

Синодик Троице-Сергиева монастыря: Российская государственная библиотека. Отдел рукописей. Фонд 304.I (Главное собрание рукописей Троице-Сергиевой лавры). № 818 [Rossijskaya gosudarstvennaya biblioteka. Otdel rukopisej. Fond 304.I (Glavnoe sobranie rukopisej Troice-Sergievoj lavry). № 818].

Скрынников 1992: Р.Г. Скрынников. Царство террора. Санкт-Петербург, 1999 [R.G. Skrynnikov. Tsarstvo terrora. Sankt- Peterburg, 1992].

Шокарев 2019: С.Ю. Шокарев. Источники по истории московского некрополя XII – начала XX в. Москва – Санкт-Петербург, 2019 [S.Yu. Shokarev. Istochniki po istorii moskovskogo nekropolya 12 – nachala 20 v. Moskva – Sankt- Peterburg, 2019].

Шокарев 2020: С.Ю. Шокарев. Стремился ли Иван Грозный лишить своих жертв христианского погребения и спасения души? – В: Вспомогательные исторические дисциплины в современном научном знании. Материалы XXXIII Международной научной конференции / И.Г. Коновалова, Е.В. Пчелов (отв. ред.). Москва, 202, 457 – 459 [S.Yu. Shokarev. Stremilsya li Ivan Groznyj lishit' svoih zhertv hristianskogo pogrebeniya i spaseniya dushi? – In: Vspomogatel'nye istoricheskie discipliny v sovremennom nauchnom znanii. Materialy 33 Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii / I.G. Konovalova, E.V. Pchelov (otv. red.)]. Moskva, 2020, 457 – 459].

Энговатова, Вишневский 2010: А.В. Энговатова, В.И. Вишневский. Новые памятники некрополя Троице-Сергиева монастыря (материалы археологических наблюдений 2007 г.). – В: Троице-Сергиева лавра в истории, культуре и духовной жизни России. Материалы VI международной конференции. 23–25 сентября 2008 г. Тезисы докладов VII международной конференции. 23–25 сентября 2010 г. / Т.В. Манушина (сост.), С. В. Николаева (отв. ред.). Сергиев Посад, 2010, 151 – 164 [Engovatova, A.V., Vishnevsky, V.I. Novye pamyatniki nekropolya Troice-Sergieva monastyrya (materialy arheologicheskih nablyudenij 2007 g.) – In: Troice-Sergieva lavra v istorii, kul'ture i duhovnoj zhizni Rossii. Materialy 6 mezhdunarodnoj konferencii. 23–25 sentyabrya 2008 g. Tezisy dokladov 7 mezhdunarodnoj konferencii. 23–25 sentyabrya 2010 g. / T.V. Manushina (sost.), S.V. Nikolaeva (otv. red.)/ Sergiev Posad, 2010, 151 – 164].

CIR: Corpus Inscriptionum Rossicarum / Свод русских надписей. [Электронный ресурс]: https://www.cir.rssda.su/.

BURIAL OF IVAN ANDREEVICH BUTURLIN IN THE TRINITY-SERGIUS LAVRA: TOWARDS THE QUESTION OF THE DATE OF EXECUTION AND THE POSTHUMOUS FATE OF THE DISGRACED MAN

Asya ENGORATOVA, Alexander AVDEEV

SUMMARY

The paper, written within the framework of the scientific project "Corpus Inscriptionum Rossicarum", is devoted to the publication of a white stone tombstone with an epitaph to Ivan Andreevich Buturlin. The monument was found *in situ* in 2007 during archaeological observations in the Trinity-Sergius Lavra to the east of the southern porch of the Dormition Cathedral. Under the slab was partially cleared the undisturbed burial of an adult male, whose fifth cervical vertebrae had been chopped, and all the teeth on the lower jaw and the front teeth on the upper jaw had been knocked out about three months before his death. The epitaph made it possible to identify the discovered remains with the Bolyar Ivan Andreyevich Buturlin, who was executed on a case of 'treason' against Archbishop of Novgorod Leonid, and to establish that he was executed on 22 October 1575, which was unknown from other sources. The epitaph informs that I.A. Buturlin died "in all Christian piety", as evidenced by the formula of a good death: "the servant of God has passed away". Such a death did not prevent burial in the cemetery, and the remains of the bolyar found their final

resting place in the necropolis of the Trinity-Sergius Monastery, one of the most revered monasteries of Russia. The name of I.A. Buturlin was included in the Feeding Book of the Pskovo-Pechersky Monastery, as well as in the Synodicon of the Disgraced, compiled in the last year of the reign of Ivan the Terrible. The bolyar's name, together with the names of other executed relatives, was also entered in the Synodicon of the Trinity-Sergius Monastery in the genealogical list of the Buturlins. The epitaph does not include the memory of St. Abercyius, Archbishop of Hierapolis, usually found on tombstones, but the memory of the Seven Sprouts of Ephesus, which refers to the times when Christians were martyred before the eyes of the Roman emperor. Thus, the epitaph under study, together with archaeological, annalistic, hagiographic and commemorative sources provides, important material for understanding the events of the internal political history of Russia in the last decade of Ivan the Terrible's reign.